

תיבה ה'-2: ההשפעות קצרות הטווח של מלחמת חרבות ברזל על תעסוקת האוכלוסייה הערבית בישראל

מלחמת "חרבות ברזל" הביאה לירידה בתעסוקה ולהיעדרות מרובה של עובדים ממקומות העבודה. היו לכך סיבות מגוונות: צמצום מקומות עבודה, חשש מהאיום הביטחוני, טיפול בילדים כאשר מערכת החינוך סגורה ושירותי מילואים. השפעה נוספת של המלחמה היא ירידה בתחושת הביטחון האישי והתגברות של תחושות החשש והניכור בין אזרחי ישראל היהודים לערבים (גבע, 2024). חלק ניכר מהיהודים דיווחו, בשאלון, על הימנעות "מנוכחות במקומות שיש בהם מפגש עם ערבים", ואף על החרמה של עסקים ערביים (נאסר ואחרים, 2023). במקביל, בחברה הערבית, כמחצית מהמועסקים בסביבת עבודה מעורבת עם יהודים ציינו שהרגשת הביטחון שלהם במקום העבודה פחותה מאשר לפני המלחמה (מיעארי וברק, 2023). השפעה זו עלולה להביא להפחתת האינטראקציה בין קבוצות האוכלוסייה השונות, שתבטא בהימנעות של עובדים ערבים מעבודה במקומות משותפים עם יהודים, בסירוב של לקוחות יהודים לצרוך שירותים ומוצרים בעסקים ערביים ובהעדפה של מעסיקים להפחית את העבודה של ערבים במשרות הכוללות אינטראקציה גבוהה עם לקוחות יהודים. בתקופת האינתיפאדה השנייה (2000–2005) מצאו Miaari et al. (2012) שסיכויי ההיפרדות של עובדים ערבים ממעסיקים יהודים עלו בכ-2.2 נקודות אחוז יותר מאשר סיכוייהם של עובדים יהודים; לעומת זאת באירועים הביטחוניים בשנים 2006 ועד 2018 לא נמצא הבדל כזה (זוסמן וצבי, 2023).

גורם נוסף לפגיעה ייחודית בתעסוקה של ערבים החל מפרוץ המלחמה הוא הייצוג הגבוה של גברים ערבים בענף הבניין (22% מהמועסקים הערבים לעומת 6% מהמועסקים היהודים בשנת 2022). ענף זה סבל משיבושים משמעותיים בפעילותו ברביע האחרון של השנה, כולל סגירה והשבתה של אתרים, הן בגלל מניעת כניסה של עובדים פלסטינים, שהם כ-30% מהמועסקים בענף,¹ לישראל, והן משום שמספר רשויות מקומיות מנעו באופן מוחלט פתיחה של אתרי בנייה.² כיוון שעובדים פלסטינים וישראלים הם, במידה מסוימת, גורמי ייצור משלימים בענף הבנייה, עקב שוני בהתמחויות, הדבר פגע בטווח הקצר גם בתעסוקת הישראלים. גורם נוסף לפגיעה בתעסוקת ערבים הוא ההיקף הגבוה של עובדים ערבים המועסקים בעבודות זמניות, שאותן ניתן להפסיק בקלות יחסית בעתות משבר.³

ביקשנו לבדוק אם הייתה פגיעה עודפת בתעסוקת האוכלוסייה הערבית, ואם כן – להצביע על גורמיה. לשם כך הגדרנו "שיעור תעסוקה אפקטיבי", הכולל את המועסקים שעבדו בפועל והנעדרים מסיבות רגילות או מילואים,⁴ כמדד המאפשר לבחון את השינויים קצרי הטווח בשוק העבודה בזמן המלחמה. (מכאן ואילך, כל ההתייחסויות לתעסוקה במסמך יהיו לפי מדד זה.) באיור 1 ניתן לראות ששיעור התעסוקה ירד משמעותית בחודש אוקטובר בשתי קבוצות האוכלוסייה, אך במיוחד אצל הגברים הערבים. התעסוקה בקרבם צנחה בכ-16 נקודות אחוז ביחס לממוצע ינואר עד ספטמבר 2023, לעומת ירידה מקבילה של 8 נקודות אחוז אצל הגברים היהודים. לאחר מכן, בחודשים נובמבר ודצמבר 2023, ניכרה התאוששות נאה בתעסוקת הגברים הערבים; פער התעסוקה בין ערבים ליהודים הצטמצם, אך נותר גבוה ב-2 נקודות אחוז ביחס לפער לפני המלחמה.

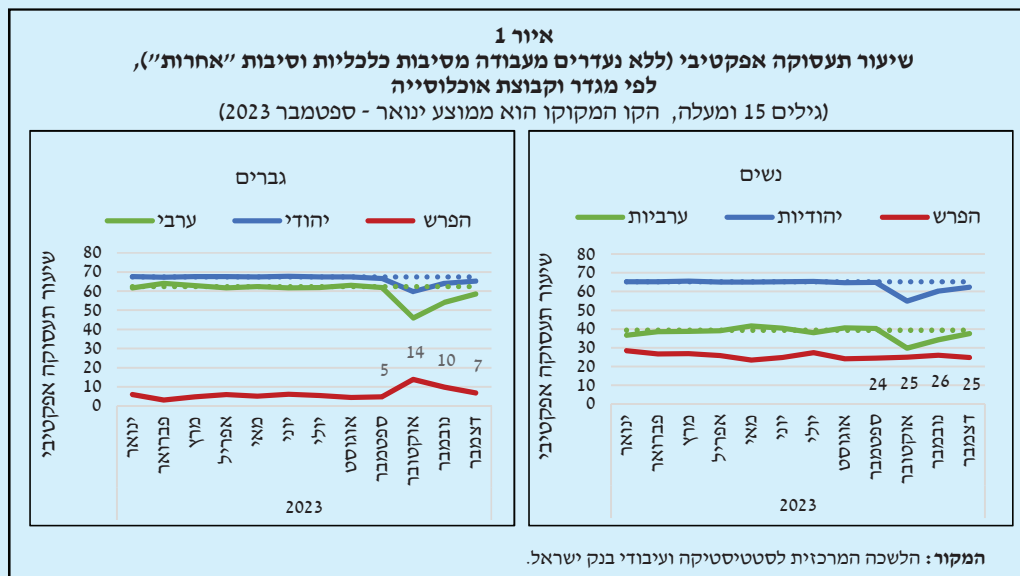
¹ להרחבה ראו תיבה ה-1 בנושא עובדים לא-ישראלים בפרק זה.

² מכתבו של שר השיכון לשר הפנים בנושא "הסרת מגבלות על עבודות קבלנים בתקופת מלחמת 'חרבות ברזל' 17.10.2023. מכתבו של שר הפנים לראשי הרשויות מה-18.10.2023 שם הצהיר שלרשויות אין סמכות משפטית לסגור את אתרי הבנייה.

³ לפי "הסקר החברתי 2016 – תנאי עבודה והתארגנויות עובדים": 54% מהעובדים הערבים דיווחו על העסקה ללא חוזה בכתב, לעומת 22% מהיהודים ו-9% מהשכירים הערבים הועסקו בעבודות יומיות לעומת 2% בלבד מהשכירים היהודים.

⁴ שיעור התעסוקה הרשמי של הלמ"ס אינו מתאים לניתוח מסוג זה, כי הוא כולל גם עובדים שנעדרו זמנית ממקום עבודתם. להרחבה ראו תיבת הגדרות בגוף פרק זה.

⁵ הבחירה לא לגרוע את המשרתים במילואים משיעור תעסוקה זה נובעת מהרצון להשוות את שיעורי הפגיעה בתעסוקה בין יהודים לערבים, ככל הניתן, לפי אותם קריטריונים – בחירת העובד/המעסיק לא להגיע לעבודה או השבתה של מקום העבודה. הגיוס למילואים אינו נפוץ בחברה הערבית, שרובה פטורה משירות צבאי, ואינו מהווה בחירה של העובד או של המעסיק.

בקרב הנשים הערביות ירדה התעסוקה באוקטובר בשיעור דומה לירידתה בקרב הנשים היהודיות (10 נקודות אחוז), כך שהפער בין הקבוצות נותר דומה לפער בתחילת השנה. סיבה משותפת להיעדרות נשים יהודיות וערביות הייתה השבתת הלימודים במערכת החינוך באוקטובר מייד עם פרוץ המלחמה, עד ששבה בהדרגה לפעילות. עם זאת יש לזכור שנשים יהודיות נעדרו מהעבודה בתקופה זו גם עקב יציאת בני זוגן למילואים, ולפיכך ייתכן שבהעדר סיבה כזאת אצל הנשים הערביות היינו מצפים שירידת התעסוקה בקרבן תהיה דווקא נמוכה מירידתה בקרב הנשים היהודיות.⁶ העדר ירידה עודפת בתעסוקת נשים ערביות אינו מוסבר בייצוג גבוה שלהן בענפי השירותים הציבוריים שנפגעו פחות במלחמה.⁷ מעידה על כך העובדה ששיעור התעסוקה האפקטיבי של הנשים הערביות בענפים שאינם שירותים ציבוריים ירד מ-19% ל-12%, ירידה דומה בנקודות אחוז, לירידתו אצל הנשים יהודיות, ששיעור תעסוקתן בשירותים אלו פחת מ-36% ל-30%. בחודשים נובמבר ודצמבר 2023 התאוששה תעסוקת הנשים היהודיות והערביות במידות דומות, ועמדה בסוף השנה על 2-3 נקודות אחוז מתחת לרמתה טרם המלחמה. לנוכח העדר שוני משמעותי בין נשים ערביות ליהודיות בירידת התעסוקה נתמקד בהבדלים בין גברים ערבים ליהודים.

מלוח 1 עולה כי בחודש אוקטובר הירידה העודפת בתעסוקת גברים ערבים נצפתה כמעט בכל פילוחי האוכלוסייה, ומספרם של המועסקים ירד בכ-27%, לעומת כ-11% אצל הגברים היהודים. כן ניתן ללמוד מהלוח כי בחודשים נובמבר ודצמבר ניכרה מגמה ברורה של שיבה לתעסוקה. ההתאוששות הקיפה את מרבית הענפים, ומספרם של המועסקים הערבים בסוף השנה היה נמוך ב-5% בלבד מאשר בחודשים שלפני המלחמה, לעומת כ-2% בקרב הגברים היהודים. ירידה משמעותית במיוחד בתעסוקת גברים ערבים עם פרוץ המלחמה נרשמה בענף הבנייה ובמשלח היד בינוי (41% ו-36%, בהתאמה). עם זאת, תעסוקת עובדי הבנייה הערבים התאוששה עד סוף השנה, ורמתה בדצמבר דמתה לזו של ינואר עד ספטמבר, טרם המלחמה. ממצא זה מעניין, שכן הענף עדיין (בדצמבר) אופיין בתת-פעילות משמעותית, בשל מחסור ניכר בעובדים פלסטינים; כך עולה מירידה של 14% בתעסוקת היהודים בענף לעומת מספרם לפני המלחמה.

⁶ בקרב המועסקים ניתן לזהות בנתונים עובדים שנעדרו עקב מילואים; לעומת זאת קשה לנכות מהחישוב נשים/גברים שנעדרו מהעבודה עקב מילואים של בני זוגם/בנות זוגם.

⁷ בענפי השירותים הציבוריים כללנו את ענפי החשמל והמים (E+D), המנהל המקומי, הציבורי והביטחון (O), החינוך (P) ושירותי הבריאות, הרווחה והסעד (Q).

מגמה זו יכולה אולי להעיד שמתפתחת תחליפיות מסוימת בין חלק מהעובדים הערבים הישראלים לעובדים הפלסטינים. התאוששות בולטת נרשמה גם בקרב ערבים בעלי משלח יד בלתי מקצועי, אך בקרב אלו נותר פער התעסוקה המשמעותי ביותר בהשוואה לתקופה שלפני המלחמה (28%).

לוח 1 - שיעור השינוי במספר המועסקים לפי מאפיינים נבחרים גברים ערבים ויהודים, גילים 15 ומעלה, אחוזים.

שיעור השינוי בתעסוקה ביחס לחודשים ינואר – ספטמבר 2023				משקל בתעסוקה בשנת 2022				קבוצת אוכלוסייה סך הכל עובדים
דצמבר		נובמבר		אוקטובר				
יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	יהודי	ערבי	
-2	-5	-4	-12	-11	-27	100	100	ענפי הקרבה ¹
-1	-6	-3	-13	-14	-26	44	45	ענפי הכלכלה
-14	2	-20	-15	-23	-41	6	22	יתר הענפים
-3	-8	-3	-8	-6	-18	50	34	אקדמי/גבוה
-3	-4	-3	-10	-8	-3	54	24	פקידים ועובדי מכירות
-6	-9	-12	-13	-17	-32	18	17	משלח יד ²
6	-1	6	-9	-9	-28	13	27	מקצועי בתעשייה, תחבורה וחקלאות
-17	2	-24	-9	-29	-36	5	20	בינוי
-5	-28	-6	-26	-16	-60	4	6	בלתי מקצועי
-3	-2	-4	-17	-9	-18	61	29	השכלה על תיכונית
-1	-6	-4	-10	-14	-30	39	71	השכלה - תיכונית ומטה
-2	-4	-6	-10	-11	-33	33	44	קבוצת גיל
-7	-7	-8	-13	-13	-24	34	33	15-34
2	-5	1	-14	-8	-20	33	23	35-50
-1	-7	1	-14	-8	-19	10	59	50 ומעלה
-3	-6	-3	-10	-8	-40	64	31	צפון
-5	6	-15	-7	-27	-31	15	10	מחוז מגורים ³
-	-5	-	-9	-	-26	-	41	חיפה, מרכז ות"א
-4	-4	-6	-18	-13	-35	54	24	דרום
4	16	4	4	-1	-3	26	15	יישוב ערבי
								יישוב תעסוקה ⁴
								יישוב מעורב

ללא מזורח ירושלים.

¹ מבוסס על הסיווג האחד של ענפי הכלכלה 2011 של הלמ"ס. כולל: שירותי תחבורה, אחסנה דואר ובלדרות (H); שרותי אירוח ואוכל (I); תיקון כלי רכב מנועיים ואופנועים (G); מסחר סיטוני וקמעוני; שירותים מקצועיים, מדעיים וטכנים (M); חינוך (P); אמנות, בידור ופנאי (R); שירותים אחרים (S); משקי בית כמעסיקים (T).

² מבוסס על הסיווג האחד של משלח היד 2011 של הלמ"ס. קטגוריות הקיבוץ הן: משלח יד אקדמי/גבוה (ספרות 1-3), פקידים ועובדי מכירות (4-5), עובדים מקצועיים בתעשייה, תחבורה וחקלאות (6-8), לא כולל "71" והמועסקים בענף הבניין), עובדים בלתי מקצועיים (9) משלח יד בינוי ("71", ועובדים מקצועיים "7-8" שמועסקים בענף הבניין). שארית המשקל בתעסוקה מייצגת מועסקים עם משלח יד חסר;

³ מחוזות ירושלים ואיו"ש משלמים אצל הגברים היהודים את המשקלות ל-100%; קטגוריה זו לא קיימת אצל הערבים, שכן ערביי מזורח ירושלים לא כלולים באמידה.

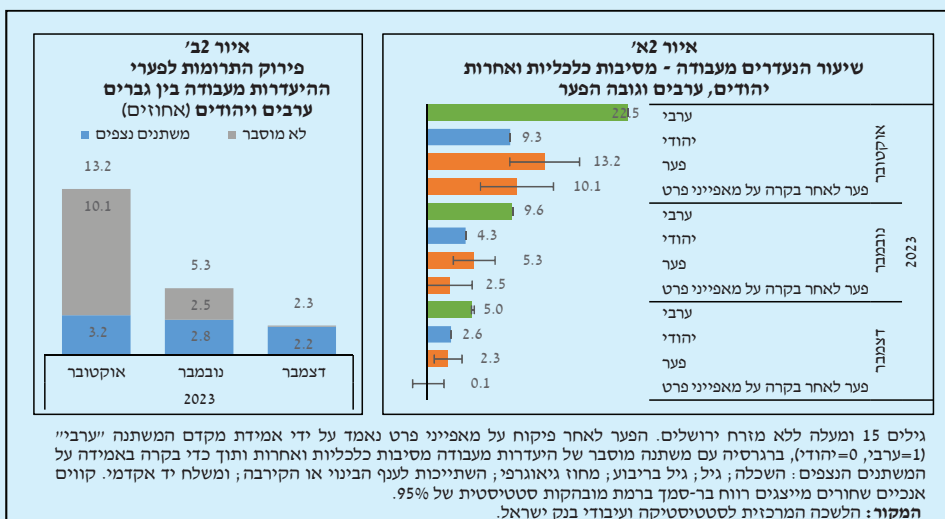
⁴ יישוב לא ידוע משלים את המשקלות ל-100%, ביישובים אלה יש ייצוג יתר לעובדים בענפי הבנייה ובענפי התחבורה (בפרט הנגים). המקור: סקר כוח אדם ועיבודי בנק ישראל.

במטרה לנתח באופן מעמיק את ירידת התעסוקה של גברים ערבים בחודש אוקטובר ואת ההתאוששות המהירה עד סוף השנה, נאמד הסיכוי העודף של ערבים להיעדר מהעבודה מסיבות כלכליות ו"אחרות" בהתחשב בהבדלים במאפייני הפרט.⁸ אנו מתמקדים במשתנה ההיעדרות, ולא במשתני התעסוקה והאבטלה, כדי לנתח את הגורמים הייחודיים לתקופת המלחמה; זאת להבדיל מגורמים ארוכי טווח לפער התעסוקה בין יהודים לערבים, ששרר גם לפני המלחמה, ובהינתן שלא חל שינוי משמעותי בפער האבטלה בין יהודים לערבים.⁹ מאיור 2.א' עולה שהפער בשיעור ההיעדרות מכוח העבודה בין גברים יהודים לערבים בחודש אוקטובר עמד על 13%, ולאחר התחשבות במאפייני העובדים הוא מצטמצם לכ-10%. איור 2.ב' משלים את התמונה, ועולה ממנו שהמאפיינים הנצפים – הגיל, המחוז הגיאוגרפי, ההשכלה, הענף

⁸ נעדרים אלו אינם נחשבים למועסקים בחישוב "שיעור התעסוקה האפקטיבי".

⁹ 93% מהירידה העודפת בתעסוקה של ערבים בהשוואה ליהודים מוסברים על ידי עלייה בהיעדרויות.

הכלכלי ומשלח היד – מסבירים פחות מרבע מפער ההיעדרות בין ערבים ליהודים באוקטובר.¹⁰ עם התאוששות התעסוקה בחודשים נובמבר ודצמבר 2023 הפער בשיעור הנעדרים בין הערבים ליהודים הצטמצם משמעותית. בסוף השנה הוא עמד על כ-2% בלבד, וכולו מוסבר במאפיינים הנצפים (איור 2.ב'). אלו הם בעיקר מאפיינים הקשורים להתפלגות הענפית של תעסוקת הערבים ולפריסתם הגאוגרפית, שהיא מוטת יישובי הצפון. אומדנים דומים לפערי ההיעדרות והתעסוקה לאחר פרוץ המלחמה נמצאו גם באמידות הפרש ההפרשים.¹¹

כדי לבדוק אם ישנה עדות לקיומו של ערוץ פגיעה תעסוקתית הנובע מחשש מאינטראקציה בין יהודים לערבים בחרנו להתמקד באוכלוסיית הערבים שעובדים ביישובים יהודיים (24% מהמועסקים הערבים), ולבדוק אם הירידה של תעסוקתם הייתה גדולה מזו של היהודים העובדים ביישובים אלו, ובפרט ב"ענפי קירבה", שבהם הסיכוי לאינטראקציה פיזית עם לקוחות גבוה מאשר ביתר הענפים (כגון מסחר, תחבורה ואירוח) (לוח 2).¹² מהשוואה זו עולה שירידת התעסוקה בקרב הערבים המועסקים בענפי הקירבה ביישובים יהודיים הייתה באוקטובר גדולה יותר מאשר בקרב היהודים (44% לעומת 15%), וביתר הענפים השוני בירידה היה קטן הרבה יותר (16% לעומת 10%). תת-התעסוקה של גברים ערבים בענפי הקירבה ביישובים יהודיים נמשכה גם בחודשים נובמבר ודצמבר, שלא כמו ביתר הענפים. זאת כאשר בקרב המועסקים בכלל היישובים לא נמצאו הבדלים משמעותיים בירידה העודפת של תעסוקת הערבים (ביחס ליהודים) בין ענפי הקירבה לבין יתר הענפים (לוח 1 לעיל). ממצאים אלו מלמדים שייתכן כי חשש מאינטראקציה בין קבוצות האוכלוסייה היה ערוץ של פגיעה בתעסוקה בחברה הערבית עם פרוץ המלחמה. עד סוף השנה פגיעה זו הצטמצמה, אך לא בהכרח הסתיימה.

¹⁰ בעזרת שיטת Blinder-Oaxaca, המאפשרת לאמוד ולכמת את התרומה הייחודית של כל משתנה לפער הכללי. ראו:

Oaxaca and Ransom, (1994).

¹¹ אמידות הפרש ההפרשים (difference-in-differences) משוות את מגמות התעסוקה וההיעדרות של גברים ערבים ויהודים בין התקופה שלפני המלחמה לזו שאחריה, ועושות שימוש במדגם רחב יותר של תצפיות.

¹² ההגדרה של "ענפי קירבה" מבוססת על פרק ב' של דוח בנק ישראל לשנת 2020. היא כוללת את הענפים: שירותי תחבורה, אחסנה, דואר ובלדרות (H), שירותי אירוח ואוכל (I), חינוך (P), אמנות, בידור ופנאי (R), שירותים אחרים (S). אנו הוספנו לה גם את הענפים מסחר סיטוני וקמעוני; תיקון כלי רכב מנועיים ואופנועים (G), שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים (M), משקי בית כמעסיקים (T).

לוח 2 – המשקל בתעסוקה והשינוי במספר הגברים המועסקים ביישובים יהודיים, גילי 15 ומעלה, אחוזים.

ענף	קבוצת אוכלוסייה	משקל בתעסוקה 2022	2023		
			אוקטובר	נובמבר	דצמבר
ענפי קירבה ¹	ערבי	9	-44	-29	-16
	יהודי	26	-15	-6	-4
יתר ענפי הכלכלה - ללא בינוי	ערבי	12	-16	3	6
	יהודי	25	-10	-5	-4

ללא מזרח ירושלים.

¹ מבוסס על הסיווג האחד של ענפי הכלכלה, 2011 של הלמ"ס. כולל: שירותי תחבורה, אחסנה דואר ובלדרות (H), שרותי אירוח ואוכל (I) תיקון כלי רכב מנועיים ואופנועים (G), מסחר סיטוני וקמעוני; שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים (M), חינוך (P), אמנות, בידור ופנאי (R), שירותים אחרים (S), משקי בית כמעסיקים (T).

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לסיכום, מהניתוח לעיל עולה כי תעסוקת הגברים הערבים פחתה משמעותית עם פרוץ המלחמה, אך עד סוף השנה התאוששה בחדות כמעט במלואה – לשיעור נמוך ב-5% מאשר לפני המלחמה. מצאנו עדויות שלפיהן חלק מהפגיעה העודפת שהייתה בתחילת המלחמה נבע מצמצום האינטראקציה בין יהודים לערבים, תופעה שחלקה אולי נמשך גם בחודשים נובמבר ודצמבר. נוסף על כך הייתה בסוף השנה חזרה משמעותית של גברים ערבים לתעסוקה בענף הבינוי.

ביבליוגרפיה

- גבע, מ' (2024). "סקר עמדות בנושא יחסי יהודים וערבים וקידום חברה משותפת בצל המשבר", מכון מדגם. הוצג בכנס גבעת חביבה 2024 – חברה משותפת בזמן חירום.
- זוסמן, נ' וני צבי (2023). "השפעת אירועים ביטחוניים על היפרדויות של ערביי ישראל ממעסיקהם", בנק ישראל סדרת מאמרים לדיון 2023.05.
- מיעארי, ס' וא' ברק (2023). "השפעת המלחמה ומגמות תעסוקה בחברה הערבית", סדרת ניירות עבודה של הפורום הכלכלי הערבי.
- נאסר, י', מ' עוידה וי' חסון (2023). "מגמות ביחסי יהודים וערבים בישראל בעקבות מלחמת חרבות ברזל", אקורד והאוניברסיטה העברית. הסקר בוצע על ידי מכוני הסקרים "סמית" ו"יאפה".
- Miaari, S., A. Zussman and N. Zussman (2012). "Ethnic Conflict and Job Separations". *Journal of Population Economics*, 25(2), 419–43.
- Oaxaca, R. L. and M. R. Ransom (1994). "On Discrimination and the Decomposition of Wage Differentials". *Journal of econometrics* 61(1), 5–21.